

A TOLDI-MONDA TÖRTÉNETI ALAPJA.

A Toldi-kérdés irodalmunknak egyik legtöbbet vitatott problémája. Feleslegesnek véljük a különböző hipotézisek felsorolását, amelyek mind a monda eredetét akarták megmagyarázni, mert ezek csak azt bizonyítják, hogy a kutatás még nincs lezárva.¹ Mivel történeti mondáról van szó, a probléma egyformán érdekli a folklore, az irodalomtörténet, a történelem és hadtörténelem tanulmányozóit. Az első két tudományágnak ezt a kérdést illető feladatát már pontosan megjelölte Solymossy Sándor.² Ő arra az eredményre jutott, hogy a Toldi-monda nem magyar eredetű s nem is tartalmaz népmondai elemeket, hanem csaknem minden mozzanata a külföldi lovagepika terméke, amelyhez Ilosvai Selymes Péter a magáéból semmit sem adott.

Még Solymossy Sándor elméletének elfogadása esetén is, amikor a történetírásnak látszólag már alig lehet szava a tisztán irodalomtörténetinek tekintett probléma megoldásánál, eldöntetlen, hogy miért éppen Toldi Miklós nevéhez kapcsolódtak az egyes epizódok? Az énekszerző miért az ő nevét örökítette meg? Íme: a Toldi-kérdés tanulmányozásánál a történeti szempont semmiképen sem mellőzhető. Az alapvető kérdésre csak a történeti Toldi Miklós életének minél részletesebb felderítésével válaszolhatunk.

E tekintetben Szilády Áron kutatásai ma már átmentek a köztudatba.³ Tanulmányának megjelenése az irodalomkedvelők számára valóságos esemény volt, mert meggyőzőleg igazolta Arany János sejtését. Egyik-másik megállapítása, például a flórenci követség, azóta tévedésnek bizonyult, azonban még ma is az ő adatgyűjtő munkája a kiindulás alapja, amelyhez a későbbi kutatók semmi lényegest sem tudtak

¹ A különböző elméleteket ismerteti Pintér Jenő: *A magyar irodalom történetének kézikönyve*. Budapest. 1921. I. köt. 158. l. Ugyanó a Toldi-kérdés bibliográfiáját is közli.

² *A Toldi-mondához*. „Ethnographia.” 1918. évf. 1. és k. l.

³ *Régi magyar költők tára*. IV. k. Budapest. 1883. 347. és k. l.

hozzátenni.⁴ Eszerint: Toldi Miklós 1320 körül született Bihar megyében; 1354: pozsonyi alispán és várnagy; 1365: mint zsoldosvezér Olaszországban tartózkodik; 1372: Heves megye főispánja; 1375: Bihar megye főispánja; 1383 és 1385: pedig Szabolcs megye főispánja. *Olyan adatot, amely Toldi Miklós rendkívüli erejét bizonyítaná, eddig nem sikerült találni.*

Kétségtelen, hogy a Szilády tanulmányának megjelenése óta eltelt négy évtized alatt egyrészt új levéltári források nyíltak meg, amelyekből Toldi életére vonatkozó adatok is meríthetők, másrészt a történeti kutatás methodikája is fejlődött annyira, hogy a szétszórt adatok értékelése és magasabb egységbe vonása is újból megkísérélhető. A kérdés rendkívül komplikált volta azonban arra kényszerít bennünket, hogy mindkét irányú revízióinkat ne rendszeres munka keretében végezzük el, hanem az előadás egységének elmellőzésével, hogy a későbbi kutatás munkáját ne nehezítsük meg se állásfoglalásunkkal, sem pedig ma még jelentéktelennek tetsző, később azonban esetleg fontosnak bizonyuló adat fel nem említésével. Igyekszünk továbbá a jövő kutatás feladatait is lehetőleg kijelölni.

* * *

Ha fölfejtjük azokat az adatokat, amelyek a történelem Toldi Miklósának életéről szólnak, pályájának legszembeötlőbb vonásait a következő képben rajzolhatjuk meg. Nem egyszerű köznemesi, hanem vagyonos s amellet előkelő rokon összeköttetésekkel dicsekvő családból származott. Mint legfiatalabb fiú, nem maradt otthon apja birtokán gazdálkodni, ami egyébként is rendesen a legidősebb testvér feladata volt, hanem — amely elhatározásában nyugtalan vére is vezethette, de családi viszonyai is kényszeríthették — beállott egy környékbeli előkelő főúr szolgálatába. Ennek környezetében, a nemes ifjakkal ebben a szokott iskolájában, az átlagosnál több ismereteket szerezhetett — amit „magister“ címe is bizonyít, ha ugyan ez nem valami magasabbfokú iskolázottságának bizonyítéka⁵ —, sőt könnyen beletanult a megyei közigazgatás gyakorlatába is. Ura, mint pozsonyi főispán, a gondjára bízott megye minden ügyének elintézésére, mint teljesen megbízható emberét, alispánjává és várnagyává tette. Csak rövid ideig

⁴ Legtöbb figyelmet még Wertner Mór tanulmánya érdemel: *Adalékok Toldi Miklós életrajzához.* „Akadémiai Értesítő.“ 1913. évf. 172. és k. l.

⁵ A magisterség a lovagi étellel a legcsekélyebb mértékben sem volt ellentétben. Egy német lovag például a jogtudomány doktora volt. — V. ö. *Schäfer* alább idézendő művét. I. k. 130. l.

volt ennek a főúrnak a szolgálatában. Mint teljesen szabad ember, szerződésének letelte után már a leghatalmasabb egyházi főúr, az esztergomi érsek udvarába lépett át, ahol ugyanazon familiárisi viszony fűzte urához, mint korábban a pozsonyi főispánhoz. Működése azonban itt már sokkal inkább vitézi jellegű. Az érsek *miles*-e volt, ellátását pénzben és élelemben az érsektől kapta, aminek fejében nem valamely birtok gazdasági vezetését kellett elvégeznie, hanem az esztergomi udvarban az érsek legszemélyesebb környezetéhez tartozó lovag gyanánt élt⁶ — mondjuk — mint hivatásos katona, életét igazán kardjával tartván fenn. Ezután — egyelőre meg nem állapítható módon — Olaszországba jutott, ahol zsoldos csapatvezéri minőségében mint a maga ura működött. Hazatérve egyszerre feljutott a legmagasabb polera, ahová saját erejével, vitézi kiválóságával csak fölemelkedhetett valaki, a király személyes környezetébe. Az udvarban eddig is megfordulhatott nem egyszer, mikor még másnak szolgálatában állott, de most már a király milese lett,⁷ tagja az uralkodó „familiájának“, állandóan az ő közvetlen környezetében tartózkodván. Itt alkalma nyílt arra bizalmat megszerezni, aminek határozott bizonyossága, hogy több megye főispáni méltóságát is elnyerte a szokásos gazdag jövedelmekkel együtt, anélkül, hogy ez nagy elfoglaltságot is jelentett volna számára, mert most már ő állított maga helyett alispánt a megyei közigazgatás élére. Nagyobb országos méltóságot nem kapott ugyan, államférfíui bölcsességének talán nem sok jelét adta, de — aminek a különböző nevek (*miles*, *dominus*, *comes*) az ismertető jegyei — bizonyára annál inkább vitézségének.

El kell ismernünk, hogy ez az életpálya nem azonos az Ilosvai-féle feldolgozás hőséneke életével, viszont az alap: önerejével, vitézségével, összeköttetések nélkül küzdeni fel magát a király udvarába, olyan, amelyre a mondai elemek, akár magyar, akár más, külföldi eredetűek, könnyen lerakódhattak. A teljes megegyezés nem is lehetséges, hiszen a mondának — amely a tiszta igazságot már eleve kizárja — eredeti alakját nem is ismerjük.

* * *

Ennek a vázlatos képnek pontosabb kidolgozása csak megbízható adatok összegyűjtése után lehetséges. Ismerjük a

⁶ A *miles* terminus technicusnak a magyar lovaggal való egyenértékűségét már *Wertner Mór* is helyesen felismerte. (Id. m. Akadémiai Értesítő. 1913. évf.)

⁷ *A gróf Csáky-család története*. I. k. (Oklevéltár.) 154. és k. l.

Toldi-család XIII—XIV. századi történetét⁸ s annál szembe-
tűnőbb Toldi Miklós ifjúságáról szóló ismereteink hézagosa
volta. E tekintetben a kutatás éppen nem látszik eleve meddő-
nek, noha az sem valószínű, hogy egyenesen a fiatal Toldiról
szóló oklevél fog a kutató kezébe kerülni. Az egész kérdés
lényegét — hogyan lehet legjobban biztos adatokat találni
egy-egy középkorban élő egyéniség életére — legjobban Kará-
csonyi János ismerte fel, mikor rámutatott arra, hogy nem a
földrajzi kapcsolat alapján kell magyarázni, vajjon lehetett-e
egy biharmegyei származású nemesember pozsonyi alispán,
hanem azon személyes viszony kutatásával, amely az illetőt
valamely előkelő pártfogójához fűzte.⁹

Ma már egész világosan áll előttünk az a kötelék, a fami-
liárisi viszony, amely középkori társadalmunk tagjait egy-
máshoz fűzte.¹⁰ Ebben az irányban kellene kutatni és sok ada-
t alapján megismerni azok szereplését, akiknek alkalmazottja
volt mint alispán vagy mint miles s így a környezet ismerete
révén keresni a reávonatkozó adatokat. De ez a vizsgálódás
a középkori történet terén csak nagyon széleskörű levéltári
kutatás alapján, hatalmas és teljes oklevélkiadványok segít-
ségével lehetséges. S amíg ezek el nem készülnek, nagyon
fáradtságos és bizonytalan a munka, sőt Toldi Miklós olasz-
országi tartózkodása előtti életének pontosabb felderítése
lehetetlen is.¹¹

* * *

⁸ *Karácsonyi János*: „Toldy Miklós származása.“ (Katholikus
Szemle. 1899. évf. 749. és k. 1.)

⁹ „Toldy Pozsony megyében Medgyesy Simon főispán al-
ispánja és várnagya volt, ki szintén tiszántúli férfiú és Szatmár
megyében az aranyos-medgyesi hatalmas uradalom földesura vala.
Ez nevezte tehát ki Toldy Miklóst pozsonyi alispánnak és várnagy-
nak, ennek szárnyai alatt kezdett emelkedni s ha valaki meg akarja
állapítani azt, részt vett-e valóban Toldy Miklós a nápolyi had-
járatban? azt legkönnyebben úgy érheti el, ha Medgyesy Simon-
nak, Toldy Miklós első gazdájának, útjait kutatja.“ (U. o. 758. l.)

¹⁰ *Szekfű Gyula*: „Serviensek és familiarisok.“ Akad. Értek.
a Tört. Tud. Köréből. XXIII. k. 3. sz.

¹¹ Felesleges nehézséget okozhatna még a főispán és alispán
elnevezések felcserélése, amely hibába például a *Gróf Zichy-család
okmánytárának* (IV. k. 243., 304., 308. l.) szerkesztői is beleestek.
amikor a regesztákban a comest alispánnak fordították. Még külö-
nösebb, hogy *Wertner (Adalékok a XIV. századbéli magyar világi
archontológiához. „Történelmi Tár.“ 1907. évf. 59. l.)* nyomukban
haladva, szintén alispánnak nevezi Toldit! A comes ekkor mindig
főispánt jelent, az alispán neve mellett pedig mindig vicecomes
van kitéve. Hasonlóképpen tévesen tartja Wertner Toldit gömöri
alispánnak. (U. o. 9. l.)

Szintén nem eléggé tisztázott még Toldi Miklósnak olaszországi szereplése sem. A már ismert adat szerint 1365-ben az angol és magyar harcosokból álló, úgynevezett „fehér csapat“-nak egyik vezetője volt.¹² Mindenesetre nem kis mértékben volna fontos erről a szerepléséről bővebb adatokat találnunk. A kérdés az, vajjon lehetséges-e ez s remélhető-e? Erre pedig határozott igennel kell válaszolnunk. K. H. Schäfer a Görres-Gesellschaft megbízásából szinte emberfeletti szorgalommal összegyűjtötte az olaszországi különböző szuverén hatalmak szolgálatában álló német zsoldosokra vonatkozó adatokat s öt kötetre tervezett nagy munkájának I—II. kötetében a pápai, III. kötetében pedig a gibellin-párti Pisa és Lucca városi levéltárakban találtakat ki is adta már.¹³ Benünket legelsősorban Schäfernek a közlött anyag provenienciájára vonatkozó megjegyzései érdekelnek, amelyekből kitűnik, hogy az összes zsoldosok jegyzékét az egyes államok közigazgatási hatóságainak számadáskönyvei, amelyeknek a pápai kúriában „Introitus et exitus“, Flórencben és Luccában „Camera“, Pisában „Provisiones“ a neve, évről-évre, a kifizetett zsold bejegyzésével kapcsolatban tartalmazzák. Ezek a számadáskönyvek természetesen óriási nagy tömeget képviselnek (Pisában például a XIV. századból 114 hatalmas kötet van), amelyekből a szerkesztő csakis a szorosán tárgyára vonatkozó, német anyagot adta ki, de egyes megjegyzéseiből kitűnik, hogy az ott szerepelt magyarokról is vannak feljegyzések, még pedig olyanok, amelyek eddig előttünk ismeretlenek voltak.¹⁴ Mivel a német tudós feladatának és érdeklődésének körén kívül esett a magyar vonatkozású anyag összegyűjtése, ezt a fáradságos munkát nekünk kellene elvégeznünk. Ilyen módon, minden emberi számítás szerint, Toldi Miklós személyét és szereplését illusztráló anyag is fog majd előkerülni, még pedig először legbiztosabban Flórenc levéltárából s azután, az ottani anyag nyújtotta útmutatás alapján, esetleg máshonnan is.

Addig is, amíg ez megtörténik, Schäfer könyvének alapján — per analogiam — indirekt adatok alapján kell megkísérelnünk Toldi Miklós katonai szereplését kissé pontosabban megvilágítani. Az ugyanis kétségtelen, hogy egy olasz-

¹² *Anjou-kori diplomáciai emlékek.* II. k. 625. l.

¹³ *Deutsche Ritter und Edelknechte in Italien während des 14. Jahrhunderts.* (Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte. XV. 1—2., XVI. k. Paderborn. 1911.)

¹⁴ I. k. 78. l. Az 1357. évben: pápai szolgálatba álló magyar lovagokról van szó, akik „unter einem Grafen Nikolaus aus Ungarn“ jöttek. Vajjon nem a mi Toldi Miklósunk ez?

országi magyar zsoldos csapatvezér szereplésének külső formái alapján véve ugyanolyanok lehetnek, mint a többi külföldi származásúé, hiszen ez a zsoldért teljesített szolgálat mivoltából önként következik.

Elsősorban a már eddig is ismeretes adatot kell megvizsgálnunk, amelynek interpretálásánál a hazai oklevelektől elütő szokatlan kifejezések eddig bizonyos nehézségeket okoztak. Az olasz közjegyző előtt „potentes milites, dominus Hugo de Mortimer capitaneus generalis Albe Societatis, dominus Nicolaus Comes de Thodi Ungarus, necnon egregii et potentes viri Andreas de Belmonte, Johannes Birche Conestabilis, Ugnus Ecton“ jelentek meg, hogy az egész csapat nevében megbizottjaiknak felhatalmazást adjanak. A Toldi Miklós neve melletti „dominus“ nem pusztán udvariassági kifejezés. Schäfer megállapítja, hogy jelentése általában egyenértékű a „lovag“-gal, az előírt szertartások között lovaggá ütött vitézt megillető címmel, amely tehát Toldi Miklós magyarországi „miles“ címének csupán más kifejezése. A comes elnevezéssel pedig a XIV. századi olasz terminológia a legelőkelőbb főúri körökből, így a német grófi családokból származókat szokta megjelölni.¹⁵

Toldi Miklós nem volt az egész „alba societatis“ vezére: ezt a tisztséget az angol Mortimer viselte. Capitaneus generalis volt az egész pápai haderő parancsnokának a neve s így világos, hogy oklevelünkben is ez a cím Mortimer neve mellett azt fejezi ki, hogy ez intézte a két külön elemből alakult nagyobb csapat egységes vezetését. Mivel pedig Toldi mindjárt útána s a conestabilisnek nevezett zászlóaljparancsnokok előtt következik, e rangsorból is könnyen megállapítható, hogy ő a csapat magyar vitézeinek parancsnoka volt, aki — amíg az angolokkal szorosabb együttműködésre nem léptek — önállóan vezette csapatát. Egy-egy zászlóalj (banneria, banderia), amelyre a lovagesapatok oszlottak, különböző létszámú volt. Volt 80—100 főből álló, de, legszigorúbb számítással is, legalább 20—25 lovasból állott. Középkori fogalmak szerint, nehéz lovasságról lévén szó, taktikai értéke nem volt csekély s Toldi állása is jelentős, még ha csak egy ilyennek is lett volna a parancsnoka. Toldi azonban sokkalta nagyobb tömeg katonaságnak parancsolt, amint azonnal látni fogjuk.

Magának az oklevélnek tartalma azt — a zsoldos csapat életében bizonyára nagyon fontos — tényt örökíti meg, amikor elszerződött egy szuverén szolgálatába. A felsoroltak a nápolyi királynővel és a pápai sereg főparancsnokával, Albornozi

¹⁵ U. o. 108. skk. 1.

Egyed bíboros, pápai legátussal való tanácskozások folytatására adtak meghatalmazást a megbizottaknak. A legátus ugyanis, amint más forrásokból tudjuk, ekkor nagy előkészületeket tett hadjárata sikeres folytatására a sz „alba societas“-t valóban zsoldjába is fogadta.

Kutatóink figyelmét valahogyan elkerülte, hogy már rég megjelent nyomtatásban ennek a végleges szerződésnek teljes szövege is.¹⁶ Ebből pedig kiderül az a bennünket közelről érdeklő tény, hogy a csapat 5000 főből állott, amelyből 3000 jól és kellőleg felszerelt lovas, 1000 pedig gyalogos volt. Az angol és magyar vitézek számarányának megállapítására elfogadható támaszt nyújt azon parancsnokok nemzetiségének vizsgálata, akik 1365 január 14-én, egy mezőn, a végleges szerződésre letették a csapat nevében az esküt — miután a közjegyző által „instrumento... de verbo ad verbum lecto et vulgarizato“ — s „akik a societast képviselni szokták“ és a szerződést pecsétjeikkel is megerősítették. Szerepel pedig itt névszerint felsorolva s nevük mellett az „Ungarus“ vagy „de Anglia“ pontos megjelöléssel Mortimeren és Toldin kívül és után 20 angol s 10 magyar parancsnok. Nagyon valószínű, hogy az alattuk álló sereg megoszlása is hasonló volt, azaz az egésznek egyharmada, tehát körülbelül 1600 ember volt magyar származású. Ilyen tömeg parancsnoka pedig nem lehetett közepes katonai érdemű.¹⁷

A „fehér csapat“ hat hónapra állott az egyházi állam és Johanna királynő szolgálatába. Kötelezte magát, hogy ezen idő alatt harcolni fog urai minden ellensége, főleg azonban Annichinus de Bongardo serege ellen.¹⁸ Kapott pedig a sereg

¹⁶ *Theiner*: „Codex diplomaticus domini temporalis Sanctae Sedis.“ II. k. 419—426. l.

¹⁷ Ebben a kérdésben nem érthetünk egyet Szeckfü feltevésével (i. m. 52. l. 3. sz. jegyzet), aki az olaszországi magyar zsoldos csapatokat egy-egy úr köré csoportosuló familiarisok tömegének tartja. Legalább is a mi esetünkben Toldinál nem a gazdagság és családi hatalom játszott közre fényes állása elérésében, hanem csak egyéni érdeme és kiválósága.

¹⁸ A vitézek feltétlen engedelmességet fogadnak. A hat hónapi szolgálati idő letelte után, húsz nap alatt eltávoznak az egyházi állam területéről s öt évig nem viselnek mostani uraik ellen háborút. Viszont ők is kikötötték, hogy nem tartoznak a tengeren átkelni vagy szigetre menni, továbbá Flórenc, Pisa, Siena elleni háborúra sem kötelezhetők. Megfogadták, hogy illó áron fognak élelmiszert stb. bevásárolni, a háború folyamán több pénzre, város bevételénél külön jutalomra igényt nem támasztanak, viszont az ellenség fegyverei, a foglyok, a hadizsákmánnyal együtt, az övék lesznek. Sem levél, sem követ útján nem érintkeznek az ellenséggel. A csapat mindig együtt marad, csak nagy szükség esetén szabad egységét megbontani.

a félévi szolgálatért összesen 160.000 arany forintot. Ennek a szolgálatnak letelte után¹⁹ Toldi nem maradhatott sokáig Olaszországban, mert 1366-ban már otthon van s gömöri főispán.

A zsoldos szolgálatot nem szabad a mai állapotok után ítélve, megalázónak tartanunk. A hatalmas dinasztia, Hugo, Vienne-i dauphin, tiltakozóan és önérzetesen jelentette ki, hogy ő nem mint a birodalom vazallusa, hanem mint zsoldos (stipendiarius) vett részt VII. Henrik hadjáratában, vagyis azoknál sokkal függetlenebbnek érezte magát. A XIV. században a cseh király francia, a savoyai gróf pedig pápai zsoldban állott. A XIV. századi zsoldos csapat még nem a későbbi szedett-vedett népség volt, hanem komoly, harcos elem, amelyről az olasz krónikások is sok elismeréssel szóltak. A zsoldosok hűségesen szolgáltak uruknak, megegyezés és jog szerint, mint bátor harcosok fejedelmüknek. Bizonyos kedvező anyagi feltételek szükségesek is voltak, hogy teljes fegyverzettel, jó lóval jelenjék meg az illető vitéz, mert csak így állhatott szolgálatba. A nehézfegyverzetű külföldi lovasság volt az olaszországi seregek magva, mellette a belföldi elemből a csekélyebb értékű gyalogság és könnyű lovasság került ki. A harcmódor ekkor még olyan, mint a korai középkorban általában: változó a vezér *egyénisége* szerint. Csendes napokban nem volt ritka a harcijáték sem a városok piacterén. Sok páros viadalnak maradt fenn emlékezete.

Természetes, hogy ezt az elit-katonaságot jól meg is kellett fizetni. A zsold változó volt. 1350—60 között egy pápai szolgálatban álló conestabilis havonta átlag 20 forintot, az egyszerű lovas pedig 7 forintot kapott. Az arány azonban mindenkor ugyanaz volt: a parancsnok zsoldja háromszorosa a nehéz lovasénak. Ismert nevű, vitéz lovag zsoldján kívül még külön magas jutalmat is nyert s ezért is fontos volna pontosan ismernünk a különböző számadáskönyvekből Toldi zsoldját, mert ennek a szokottnál nagyobb volta egyenes bizonyítéka volna kiváló katonai értékének. De még az egyszerű zsold is szokatlanul nagy összeg volt. Például a bolognai egyetem egyik tanára a XIII. század végén évi 33 forint fizetést kapott, a kiterjedt adminisztrációjú egyházi állam kincstárnokának, pénzügyminiszterének, összes fizetése pedig havi

¹⁹ A „fehér csapatnak“ az 1365. év folyamán a pápai szolgálatban vívott harcait röviden ismerteti *Schäfer*: i. m. I. k. 94. l. — Külön részletes monografia is foglalkozik e zsoldos csapattal: *Temple-Leader e G. Marcotti*: „Giovanni Acuto.“ (Sir John Hawkwood) Firenze. 1889. Ez a mű azonban — sajnos — nem állott rendelkezésünkre.

8 forint volt. Különösen nagy értéke volt azonban a pénznek a magyarországi állapotok között, ha meggondoljuk, hogy a birtokeladásról szóló oklevelekben mily csekély összegek szerepelnek. A lovag természetesen messze idegenbe nem pénz ment összegyűjteni szorgalmas munkával, s Toldiról sem maradt semmiféle adat, hogy hazatérve, valaha is birtokot szerzett volna magának pénzért. Annál inkább tágulhatott látóköre s nyílott alkalmá lovagi kalandokban résztvenni, erejének, vitézségének számos tanujelét adni.

* * *

Szilády Áron s a Toldi-kérdés többi kutatója se mondott le arról a reményről, hogy Toldi Miklós életére vonatkozó oklevelek kerülhetnek még elő s itt — ha tudat alatt is — főleg Toldi életének utolsó, királyi szolgálatban eltöltött idejére gondoltak. Bizonyára valamely bőbeszédű királyi donációs levelet vártak, amely részletesen elmondja a hős vitézi cselekedeteit. A közelmúltban nyomtatásban is megjelent egy ilyen oklevél,²⁰ de a várakozók nagyot csalódhattak. Zsigmond király adománylevele 1387 április 19-i kelettel a szatmár-megyei Daróc elajándékozásáról szól. Toldi érdemeit ez sem részletezi, hanem csak általánosságban, a szokott stereotip szavakkal említi meg a Nagy Lajosnak, Erzsébet és Mária királynőknek, végül a neki és Magyarországnak tett nagy szolgálatait, amelyek jutalmául Daróc királyi birtokot, amelynek jövedelmét emelte az is, hogy vámhely volt, neki és fiainak, Györgynek s Jánosnak adományozta, új adomány címen. Érdekes az oklevélnek az a biztosítéka, hogy ha Zsigmond vagy utódai elveszik ezt a birtokot, cserébe másikat kell adniok érte.²¹

A birtokba a váradi káptalan minden ellenmondás nélkül beiktatta még ugyanezen év május havában Toldit, aki a hiteleshely jelentésének alapján a következő év (1388) februárjában a király végleges megerősítését is elnyerte a számára kiállított privilégiális oklevéllel. Két év múlva azonban Daróc helyett Bátor falut kapta adományul s ez azután utódjainak állandó lakhelye lett.

* * *

²⁰ *A gróf Csáky-család története*. I. k. (Oklevéltár.) 154. és k. l.

²¹ A nyomtatott szövegben levő „Polorum rege opitulante“ kifejezés — az eredeti oklevelet nem volt alkalmunk látni — dr. Madzsar Imre lekötölezően szíves értesítése szerint, valószínűleg olvasási hiba „caelorum rege opitulante“ helyett s így e szavaknak semmi jelentőségük sincs.

Mint hogy Toldi érdemeit elmondó királyi oklevél előkerülésére már nem sok reményünk lehet, nem marad más hátra, mint közvetett úton-módon szerezni minél több ismeretet. A XIV. századi, az ezen kori külföldihez képest még mindig gyér, okleveles gyakorlatunk mellett nem egyszer fordul elő, hogy a szó szoros értelmében valami homályos vagy ismeretlen kérdés megvilágításához egyetlen biztos támasztékul szolgáló oklevelünk van csupán. Ez a körülmény bizonyos tekintetben mentségére szolgálhat következő analizáló eljárásunknak, amellyel egy, Toldi életére felhasználható oklevelet fogunk tárgyalni. Hogy pedig az olvasó maga is megismerhesse, hogy mi a tény s mi a kombináció, előre bocsátjuk az alapul szolgáló oklevelet.

Ez az oklevél, amelynek eredetije jelenleg az „Országos Levéltár“ diplomatikai osztályában van (7414. sz.), tulajdonképpen magánlevél, missilis és — mivel 1388 június 22-én kelt — már ebből a szempontból is figyelemreméltó volna, ha nem külföldi lenne a kiállító. A levél írója ugyanis Sternberg Péter, ki levelét a morvaországi Wessele-ből^{21a} Pernstain-i Lestárnak öt, névszerint felsorolt kezeséhez: Perényi Miklós, Toldi Miklós, Rozgonyi Simon, Szemesi János és H[u]russói László „nemes urakhoz és becsületes férfiakhoz“ intézte, akik vele szemben Pernstain-ért Vágújhely és Galgóc vagy Beckó között kötött valamilyen szerződésben vagy megállapodásban tízezer forint erejéig kezességet vállaltak. Levelében felhívja a kezesek figyelmét, hogy Lestár az első terminust, a Szt. György-nap utáni két hetet, amikor Ausztria hercegének kúriájában kellett volna megjelennie, elmulasztotta megtartani, s hanyagságából neki nem csekély kára származott. De nem jöttek el a kezesek sem, ámbár kötelezettségük szerint az osztrák herceg által az előbbi helyen kitűzött második határnapon már meg kellett volna jelenniök. Mivel már ez is elhalasztódott, arra kéri a kezeseket, hogy Lestárt törekedjenek rávenni arra, hogy ígéretéhez híven ő is kérjen a hercegtől helyet és időt a találkozásra, mert a levélíró már a harmadik alkalommal küldi el megbízottjait hasonló kérelmével az osztrák herceghez. Ha Lestár vonakodnék ennek a felszólításnak eleget tenni, akkor a kezesek hassanak oda, hogy Bécsbe jöjjön össze vele egy bizonyos napon, amikor majd, kölcsönösen biztosítékot nyújtva egymásnak, keresztényi békeségben mindketten a herceg elé mennek, felkeresve őt, bárhol is találják meg, hogy az,

^{21a} L. Oesterley: „Historisch-geographisches Wörterbuch des Mittelalters.“ Gotha. 1881. 756. l.

meghallgatva mindkettőjüket, intézze el ügyüket. Ha pedig Lestár minderre nem volna hajlandó, úgy Sternberg a kezesek személyére való tekintettel kelleetlenül ugyan, de Lestár miatt komolyan figyelmezteti őket kötelességük teljesítésére. Bízik is bennük, mert ha nem tennének eleget felszólításának, úgy rajtuk fogja keresni a maga igazát, amire neki biztosítékot nyujtottak jótállásukkal.^{21b} Akár egyszerű kölcsönzés-

^{21b} Érdekes volta miatt szükségesnek tartjuk ezt az eddigelé kiadatlan oklevelet teljes szövegében is közölni. [L.:Függelék.] Stilizálásának kuszáltságán kívül megértését nem kevésbé megnehezíti az a körülmény is, hogy hazai jogéletünkben csak ritkán előforduló esetet ad elő, természetszerűleg idegen frazeológiával foglalva azt írásba. Morvaországi oklevelek nagy számmal maradtak fenn, amelyek azt tartalmazzák, hogy valaki kölcsönt kezesek jótállása mellett kap s éppen ezeket használtuk fel a mi szóbanforgó oklevelünk tartalmának visszaadásánál. Pl. a *V. Brandlnál* (Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. XI. k. 257. l.) levő 1383-i oklevél szerint Jodok örgróf Prokóptól 2000 márkát vett kölcsön, kötelezván magát, hogy Szt. György-napkor egy megjelölt várban vissza fogja fizetni. Ha ezt nem tenné, akkor a kezesek felszólítására és figyelmeztetésére maga helyett „honestum clientem idoneum militarem“ egy szolgálával és két lóval Prágába egy vendégfogadóba fog küldeni. Ha a hitelező tizennégy napi ott időzés után sem kapja meg pénzét, akkor neki és a kezeseknek joguk van keresztényektől és zsidóktól akkora kölcsönt felvenni, hogy a 2000 marka és minden kár megtérüljön. „Habebunt insuper ipsi creditores iam dicti nos de negligencia predicti debiti potestatem plenariam monendi. — A *Dobnertől* (Monumenta historica Bohemiae. Prága. IV. k. 376. kk. II. és 388. kk. II.) közölt 1385-i oklevél szerint Sternberg Péter birtokainak részeseivé tette Krawarzi Pétert és Sternberg Marquardot, akik viszont ennek fejében megígérték, hogy mindazt megteszik, amit csak Sternberg Péter vagyona felől elrendel s amit servitorainak vagy szolgálainak rendel adadni, teljesítik. Ha nem teszik, akkor azok a névszerint felsorolt előkelők, kik értük kezességet vállaltak, figyelmeztetik őket: erre a figyelmeztetésre kötelesek két szolgálával és három lóval Brünmben, egy kijelölt vendégfogadóban megjelenni. Sternberg Péter halála után örököse ki is jelentette, hogy, ha Szt. György-napig a magára vállalt kötelezettségének eleget nem tesz, akkor a károsodást szenvedett félnek jogában lesz akár keresztényektől, akár zsidóktól az ő terhére kölcsönt felvenni, mindaddig, amíg csak mindennemű kára meg nem térül s az elmulasztott kötelezettségnek elég nem tétetett. — Bizonyos közös vonások kétség-telenül felismerhetők e szerződésekből. A mi oklevelünkben is ott van a szokásos Szt. György-napi terminus, a kezesek szereplése stb., de valószínűleg nem egyszerű kölcsönről lehetett szó — az összeg is szokatlanul nagy —, hanem, mint talán a contractus szó is sejteti, valamilyen, a legutóbbi esethez hasonló bonyolultabb szerződésről. Sőt az osztrák hercegnek békebírói szereplése két különböző állam alattvalójának ügyében, amelynél a materiális érdekek túlságosan háttérbe szorulnak, a „propter verba quedam. quibus michi obviavit“. „quidquid uni de alio noceret“ kifejezések

nél, akár pedig bonyolultabb ügyben szerepelt is Toldi, az első szempillantásra is szembetünőleg, nem közönségesen kisserűek voltak a körülmények, hiszen a felek vitás ügyük elintézését egy külföldi souverain-re bízták.

A részletek bővebb megismerése kedvéért az ügyben szereplők egyénisége felől kell elsősorban tájékozódnunk. A levélíró, Sternberg Péter, Morvaország legelőkelőbb és legbefolyásosabb főúri családjának sarjadéka volt. Az övé volt Sternberg városa²² s még sok más birtok Cseh- és Morvaországban. Teljesen kétségtelenné teszi személyének a levél írójáéval való azonosságát, hogy 1397-ben is egy oklevelében a „datum et actum in Wessely“ helymeghatározást használja.²³ Felesége révén rokon kapcsolatba jutott Jodok és Prokóp morva örgrófokkal, Zsigmond király unokatestvéreivel. Ugyanis ezeknek Anna nevű nővérét vette feleségül.²⁴ Ezen összeköttetéseknek köszönhető, hogy nagy kiváltságokban is részesült. Vencel cseh király például megengedte, hogy birtokait, amelyek pedig halála után az uralkodóra szállottak volna vissza, bárkinek eladhassa.²⁵ Előkelő állását bizonyítja, hogy Zsigmondnak is kezeze lett. Ő is egyike volt ugyanis azoknak, akik biztosítékot nyújtottak, hogy Zsigmond a nővérével, Margittal, Ernő osztrák hercegnek ígért 20.000 forint hozományt valóban meg fogja fizetni. Ha nem fizetne Zsigmond, negyedmagával joga lesz a pozsonymegyei Újvár, Holics, Brancz és Jókó várakat lefoglalni.²⁶

Pernstain-i Lestár nevét a pozsonymegyei Borostyánkő várától kapta. Történelmünkben ő nem ismeretlen egyéniség, csupán másik birtoka után szokottabb néven mint Ilsvai Lestárt szokták az oklevelek említeni.

A század kilencvenes éveiben már Magyarország nádora, ekkor azonban még csak szerényebb udvari méltóságot viselt: főajtónállómester volt. A privilégiális oklevelek záradékai mint ilyent említik fel 1387-től 1392-ig. Nagy birtokai voltak

annak feltevését is megengedik, hogy itt talán valamely becsületbe vágó ügynek mintegy lovagi bíráskodással való elintézéséről van szó, amelynél a szóbanforgó nagy összeg mintegy a kezeseknek teljes anyagi lekötöttségét jelzi. Mindenesetre nagyon sajnálatos, hogy nem ismerjük azt az eredeti oklevelet, amelyet az ügy legelső stádiumában állítottak ki s amelyet a kezesek, közöttük Toldi is, saját pecsétjeikkel erősítettek meg.

²² *Brandl* i. m. XI. k. 210. l.

²³ *Dobner* i. m. IV. k. 388. l.

²⁴ *U. a.* IV. k. 384. l.

²⁵ *Pelzel*, Fr. M.: „Lebensgeschichte des römischen u. böhmischen Königs Wenceslaus.“ Prága. 1788. I. rész. 113. l.

²⁶ *Brandl* i. m. XII. k. 57. l.

a Felvidéken, az övé volt például Bajmóc is. Több megye, Zólyom, Gömör főispánja volt, családja a legelőkelőbbek egyike: az ősi, hatalmas, nagyvagyonú Ráthold-nemzetség sarjadéka.²⁷ A Perényi- és Rozgonyi-családok előkelő származását, gazdagságát, nagy befolyását emlegetni egészen felesleges dolog. Perényi Miklós ebben az időben királyi főpohárnok volt. Ilyen kiváló történelmi nevek viselőivel együtt, velük egyenrangú személy gyanánt szerepel Toldi s ez mindenél inkább bizonyítja, hogy nem jelentéktelen volt az a társadalmi állás, amelyet betöltött.

A levélben említett találkozásnak időpontjára is valószínű következtetést vonhatunk. Zsigmond mindjárt Magyarországra jövele után, 1385-ben pénzsűkében lévén, kénytelen volt unokatestvéreinek, Jodok és Prokóp morva örgrófoknak elzálogosítani az országnak a Duna és Vág közé eső részét.²⁸ Ezen az elzálogosított területen feküdt Borostyánkő vára is és így nagyon érthető, hogy a vár ura és az elzálogosítás következtében királyi jogokat élvező örgrófok között vitás ügyek merülhettek fel. Az örgrófok, sógorai, kíséretében pedig Sternberg is többször megfordult Magyarországon, például egy örökösödési szerződést 1385-ben „ante Nitram in Ungaria“ kötött.²⁹ A Vág-folyó mellett, amely immár egy-két évig a két terület határa volt, 1387 május 16-án, Semptén, Zsigmond a két örgróffal személyesen is találkozott s az összejövetelen éppen az elzálogosított, a Vágtól nyugatra eső terület közigazgatási állapotainak rendezését végezték el.^{29a} A mi levelünkben jelzett hely „Újhely és Galgóc vagy Beckó“ között szintén csaknem teljesen megfelel ennek a vidéknek. Amikor 1388-ban egy, a mult évinél még fényesebb összejövetel volt Zsigmond, a morva örgrófok és János brandenburgi örgróf között, amely hosszú ideig (május 20—június 4) tartott,³⁰ akkor is ott volt Zsigmond környezetében Lestár főajtónállómester, ki Zsigmondnak egy fontos oklevelét többmagával, a nádorral, az esztergomi érsekkel együtt megerősítette saját pecsétjével.³¹ Valószínű, hogy az egy évvel

²⁷ *Karácsonyi J.*: „A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.“ III. k. 1. rész. 16. skk. 1. és 2. rész. (Csoma J.) 150. skk. 1. — Nemzedékrendjét közli *Wertner Mór*: Eberhard von Windecke und die ungarischen Namen. Ungarische Rundschau. 1913. évf. 379. l.

²⁸ *Pelzel* i. m. I. k. 167. l.

²⁹ *Dobner* i. m. IV. k. 376. skk. 1.

^{29a} Ugyanitt adta ki Zsigmond a Dl. 7264. sz. oklevelet is.

³⁰ V. ö. *Brandl* i. m. XI. k. 418—26. l. *Ráth K.*: A magyar királyok utazásai, tartózkodási helyei. 1861. 93. l.

³¹ *Brandl* i. m. XI. k. 423. skk. 1.

korábbi találkozásnál is elkísérte Zsigmondot s ekkor, 1387-ben történhetett meg találkozása Sternberggel, valamivel északabbra Semptétől (ha ugyan a levélíró bizonytalan helymeghatározása nem éppen Semptének körülírása), ahová a király környezetéből előkelő főurak — barátai —, Rozgonyi, Perényi, Toldi is elkísérték.³²

Mindebből joggal állapíthatjuk meg, hogy Toldi az uralkodó környezetéhez tartozó, előkelő férfiú volt s ugyancsak joggal következtethetjük, hogy ezt a társadalmi állását, mivel nem volt nagy vagyona, kiváló egyéni tulajdonságaival nyerte el.

Következtetéseinket azonban tovább is fűzhetjük. Ha az 1388-i levélben említett Nova Civitas-t, a mai Vágújhelyt, amelynek környékén kellett végbemennie az 1387-i találkozásnak, az Ilosvai-féle krónikában szereplő Újhellyel azonosítjuk, ahol Toldi az olasz vitézzel barátruhában megvívott, akkor már sikerült a monda egyik epizódjának színterét a történelem talaján is megrögzítenünk. Ilosvai ugyan azt írja, hogy Lajos király „Új udvart hirdette Németújhely várába“, de az őáltala nyomzott adatok értékesítésénél mindig erős kritikát kell alkalmaznunk, sohasem feledve el, hogy ő a mondai elemeket nem közvetlenül vette át, hanem már erősen eltorzítva. Németújhely váránál hajlandók vagyunk az első benyomásra Bécsújhelyre gondolni. Valóban így értelmezte Szilády is,³³ amint ez kitűnik abból a kijelentéséből — Mátyás ausztriai hódításaira gondolva —, hogy „Lajosnak még nem, csak Mátyásnak volt módjában vitézi játékokat tartani Újhelyben“ és hogy Ilosvai „a csupán Mátyás korába illő németújhelyi újudvar említésével“ anachronizmust követett el. Ebben a két idézetben benne van egyszersmind annak megállapítása is, hogy Nagy Lajos nem hívhatott össze udvart egy idegen állam területén levő várba, aminthogy nincs is tudomásunk arról, hogy Lajos, vagy akár Zsigmond is, 1390 előtt megfordult volna Bécsújhelyen. Gondolhatunk még a vas megyei Németújvárra is, de Ilosvainál a viadal színterének neve öt eset közül négyszer Újhely s az ötödik sem Németújvár. A felmerült nehézségeket könnyen eliminálhatjuk, ha feltesszük, hogy a viadal az 1387-i fejedelmi találkozás alkal-

³² *Talán* tartalmazhat a találkozásra vonatkozólag közelebbi adatokat a ma is élő gróf Sternberg-család levéltára. Ebből a levéltárból anyagot eddig még csak Dobner tett közzé, de ő is csak hézagosan, a Sternberg-családnak egy kéziratos diplomatáriumból. A család eredeti levéltárát például Brandl nagy kiadványa sehol sem idézi.

³³ I. m. 349. l.

mával ment végbe. Egy-egy fontos fejedelmi találkozáson ugyanis lovagi harci játékok, amelyek hivatta voltak az összejövetel fényét sokszorosan emelni, bizonyára nem lehetek szokatlan jelenségek.³¹

Igaz, így csak azt tudjuk igazolni, hogy a történelem Toldi Miklósa valóban ott volt Újhelyen, amely a monda egyik epizódjának színhelye, a további részletekről azonban már semmi biztos adatunk sincs. Azonban figyelembe kell vennünk, hogy ebből a korból a magánélet hasonló eseményeiről, lovagi bajvívásokról, nálunk megforduló olasz vagy cseh vitézek harcairól okleveles emlékek amúgy sem szólnak, mert nem is emlékezhetnek meg. A történeti tények, amint azokat az oklevelek előadják, nem mondanak ellen a mondának, sőt a részletek, amint kifejtettük őket, csak növelik a valószínűséget. Hogy e valószínűség még bizonyossá is legyen, arra vonatkozólag a cseh történeti forrásokat, főleg a Sternberg-család okleveleit kellene tüzetesebben átvizsgálni, amelyekben nem alap nélkül remélhetünk Toldi életére vonatkozó részleteket találhatni.

* * *

Mai forrásanyagunk és ismereteink alapján is sokkal könnyebben igazolható egy másik epizód, a prágai kaland történeti valószínűsége, ami annál figyelemreméltóbb, mivel vele megegyező epizódot Solymossy sem talált a lovagepikában, azaz a mondának ez a része magyar eredetűnek tartható. A prágai kaland történelmi alapjául Szilády, annak feltevése következtében, hogy az csak Lajos király idejében történhetett, az 1372-i hadi készülődést említi fel, amelynek folyamán azonban a magyar király csak Trencsénig jutott el.³⁵ Nagy Lajos szerepeltetésével azonban Ilosvai belső ellenmondásba keveredik. Kijelenti, hogy nem szól tovább Toldi ifjúságáról, hanem „vénségének csuda dolgairól“, s mégis pár sorral alább azt írja, hogy a császár „ifjú Lajos királynak“ akarja személyét látni. Teljesen biztos lévén ma már, hogy Toldi Zsigmond uralkodásának első éveiben is szerepet játszott, az öreg vitéz és az ifjú király egymás melletti szerepeltetése többé nincs ellenmondásban. Az ifjú uralkodó azonban nem Lajos.

³¹ Annak feltevése és vizsgálata, hogy vajjon cseh vitéznek a margitszigeti bajvívásnál való szerepeltetése nem reminiscenciája-e a fentebb előadott cseh kapcsolatoknak, nem csehvel vívott-e meg Újhelyen Toldi s az olasz vitéznek itteni szerepeltetése nem egyszerű, öntudatlan csere-e Ilosvai részéről — mindez már túlságosan messze vezetne, azonban mégis jónak véljük megemlítését.

³⁵ I. m. 353. l.

hanem Zsigmond volt, aki mellett mégis csak inkább elképzelhető Toldinak szinte erőszakos bátorítása — eltekintve minden mondai túlzástól —, amikor a megijedt királynak a sarkait hátulról úgy nyomkodta, hogy a vér is kiserkedt, mint Nagy Lajossal szemben. Zsigmond pedig éppen 1388-ban járt Prágában, ahol április 17-én valóban „örök békességet“ is szerzett „hit alatt“ Vencel császárral és Jodok morva örökgróffal, amint azt szövetségüknek ismeretes írásba foglalt emléke is bizonyítja.³⁶ Hogy a király magyar kísérete ekkor boltokat is feltört, az nem is volt lehetetlen, aminthogy a magyaroknak Ilosvainál leírt vakmerősége is inkább emlékeztet valami rakoncátlanságra, mint rendes ostromra.

* * *

A biharmegyei Toldi-család történetét 1386-ig az adatok szigorú megrostálásával Karácsonyi állította össze.³⁷ További történetéből csak két-három össze nem függő, elszórt adat volt ismeretes, az utolsó 1422-ből.³⁸ Talán ez indíthatta Reiszig Edét azon kijelentésre, hogy a család már a XV. század első felében kihalt.³⁹ Nem érdektelen tehát megvizsgálunk a rendelkezésünkre álló adatok alapján a család további leszármazását is, főleg azon bennünket közelebbiről érintő szempontból, hogy vajjon voltak-e Toldi Miklósnak egyenes leszármazói. Így Karácsonyi idézett tanulmányát is kiegészíthetjük s Nagy Ivánnak a családról közölt nemzedékrenjét helyreigazítván, természetessé tehetjük a kapcsolatot az 1552-es bihari conscriptióban említett Toldyak és Miklós utódjai között.

Toldi Miklós idősebbik fiának, a már 1387-ben említett György mesternek, birtoka volt a biharmegyei Zalánta is.

³⁶ *Fejér*, X. 1. 439. és k. l.

³⁷ *Katholikus Szemle*. 1899. évf. — Az ő előadásához még : következő adatot fűzhetjük hozzá: 1338-ban Bihar megye hatóságai előtt Tamás fia István „iobagio magistri Choka de Nogfolu“ lel fizette azt a nyole márkát Izsák fia Istvánnak és Gergely fia Jánosnak, amely bírságban Gergely megölése miatt elmarasztalt volt. Az erről szóló oklevél eredetije az Orsz. Levéltárban van. D. Q. 26.555. Ugyancsak Karácsonyi találta meg a Toldyak középkori nagyfalusi udvarházának alapfalait is Rojt falu határában (v. ö. A Toldyak nagyfalusi kastélya. Biharvárad. I. k. Szerk. Peszke Ferenc. Nagyvárad, 1913. 32—6. l.). Ugyanitt érdekes adatok nyújt arra vonatkozólag is, hogy a XVI. sz. elején még virágzó Toldy-család miként pusztult el a század végére Bihar megyében.

³⁸ *Wertner* i. m. Akadémiai Értesítő. 1913. évf. 179. l.

³⁹ *Bihar vármegye monographiája*. (Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Borovszky.) 605. l.

amely miatt 1398-ban Szepesy Benedek fia Jánossal hosszabb ideig pereskedett. E per folyamán Mihály prépost, váradi vikárius felszólította őt, hogy a birtokjogai védelmére felhozott okleveleket eredetiben mutassa be, mivel ellenfele ezeket átiratban nem fogadja el hiteleseknek.⁴⁰

Györgynek Julianna nevű feleségétől két fia született: László⁴¹ és Miklós. Lászlónak első felesége, Potenciana, Marhathfy András leánya,⁴² a Károlyi-családból származott; 1421-ben elismerte, hogy rokonai az őt megillető leánynegyed kiadták neki.⁴³ László már 1459 előtt meghalt, második feleségét, Katalint és két gyermekét, Tamást és Lászlót hagyván maga után.⁴⁴

Olyan adatunk, amely expressis verbis kimondaná, hogy Györgynek a fia volt II. Miklós, nincs, de közvetve teljes határozottsággal ez állapítható meg. Özvegye, Erzsébet, 1459-ben már Neczpáli Balázs felesége, elismerte a váradi káptalan előtt, hogy Toldy László özvegye és két fia visszaadták neki előbbi férjétől reáhagyott vagyonát, kivéve az ő hozományát és nászajándékát. Nyilvánvaló már ebből is, hogy a két özvegy férje a legszorosabb rokoni viszonyban lehetett egymással, mert csak a testvér támaszthatott ilyen követelést az elhunyt birtoka után. Még világosabban kitűnik ez abból a hosszú pereskedésből, amelyet Miklós özvegyének kellett folytatnia Toldy Tamás ellen. Oka ennek a vitának bizonyára az volt, hogy a Toldy-család nem szívesen látta, hogy az özvegy második férjének, Neczpáli Balásznak kezére jut a családi vagyon egy része. 1465-ben Toldy Tamás és László, továbbá anyjuk, „néhai nagyfalusi Toldy László özvegye“ már erőszakhoz is folyamodtak. Lefoglalták a maguk számára Neczpáli Balázs Erzsébet nevű leányának a zarándmegyei Bethlenösi, Seprős és Bodon falvakban fekvő birtokrészeit, különféle adókkal sujtották a jobbágyokat, Balásznak egyik, György nevű familiarisát elfogatták, bizonyos királyi leveleket és egy lovat elvettek tőle, sokáig fogságban tartották és csak négy aranyforint váltságért bocsátották szabadon, de minden nála levő értéktől megfosztva. Így összesen több mint háromszáz aranyforintnyi kárt okoztak neki. A király parancsára ez ügyben a váradi káptalan bonyolította le a szokásos vizsgálatot s meggyőződvén a

⁴⁰ Dl. 28.125.

⁴¹ Wertner i. m. 179. l.

⁴² 1466 november 1. *Justh-család levéltára*. Nemzeti Múzeum.

⁴³ *Gróf Károlyi-család oklevéltára*. II. k. 64. l.

⁴⁴ 1459. Váradi káptalan. *Justh-család levéltára*.

vádló, Neczpáli Balázs panaszának alaposágáról, meg is idézte a vádlottakat Szt. Mihály nyolcadára a királyi szemé-lyes jelenlét bírósága elé.⁴⁵ De Neczpáli sem maradt el a hatalmaskodás terén Toldy Tamás mögött s a zarándmegyei Kóth faluban lakó jobbágyai szekereit és ökreit vitte el tőle, úgyhogy e tette miatt a királyi bíróság előtt Toldy is panaszt tett ellene. Erre Neczpáli meg vele szemben, a egyházi törvényszék előtt, feleségének azon jogait akarta érvényesíteni, amelyek Julianna, Toldy György özvegye, továbbá Potenciana, Toldy László hitvese és Katalin, Toldy Miklós felesége hozományja és nászajándéka révén illették őt meg. Juliannát a monda hősének fia vette feleségül, Potencianával már találkoztunk, Katalinról és férjéről pedig még alább fogunk szólni. Toldy Tamás is elismerte Neczpáli Balázs felesége igényének jogosultságát s ezért, hogy a további viszálykodásnak kölcsönösen véget vessenek, fogott bírálói ítélete alapján úgy egyeztek meg, hogy Toldy Tamás a hozományok fejében 50 aranyforintot fizet Neczpáli Balásznak.⁴⁶ 1466 november 1-én a váradi káptalan előtt Erzsébet ünnepe pélyesen el is ismerte, hogy Toldy Tamás ezen kötelezettségének eleget tett,⁴⁷ a következő napon meg Tamás jelentette ki, hogy a Neczpáli ellen, hatalmaskodása miatt kibocsátott királyi ítéletlél érvényesítésétől eláll.⁴⁸

Világos mindebből, hogy Toldy Miklós özvegyének, mint a legközelebbi rokonnak, valóban joga volt a nevezettek hozományára, ami csak úgy lehetséges, hogy Julianna: férjének anyja, Potenciana pedig férje testvérének felesége volt.

Maga Erzsébet, Neczpáli Balázs felesége, Nadabi Jánosnak leánya volt. Ennek a Nadabinak másik leánya, Katalin szintén egy Toldy Miklósnak özvegye volt.⁴⁹ Erről a Miklósról a váradi káptalan 1466 november 1-i oklevele egész világosan megmondja, hogy apját Jánosnak hívták, akiből viszont a monda hősének fiatalabbik fiára ismerünk. Hősünk vitézi hírneve is bizonyára közrejátszott, hogy egy időben az ő nevét két unokája is viselte, akiknek hitvesei — különösen véletlen — testvérek voltak.

A monda hősének birtokait a XV. században a családfáma

⁴⁵ 1465. Váradi káptalan. *Justh-család levéltára.*

⁴⁶ 1466 május 26. Aradi káptalan. U. o.

⁴⁷ U. o.

⁴⁸ U. o.

⁴⁹ A Justh-család levéltárában levő „1519. consignata generacio nobilium Lely in possessione Thoht in comitatu Bihoriensi generancium“ című feljegyzés szerint férje halála után Lély László felesége lett.

feltüntetett leszármazók kezében találjuk. Ezek a birtokok azonban sajtáságos módon a század elején egy ideig nem voltak az övéik. Zsigmond király ugyanis a biharmegyei Báthor, Zalántha, Csátfalva, a zarándmegyei Ölyved (Elweth), Visznek, Koth, Vasan (Varsán?), Thwirsegyház és Pél birtokokat azon a címen, hogy Toldy Pál — akit különben családfákon nem tudunk biztosan elhelyezni, de valószínűleg I. Miklós testvérének (Mátyásnak?) fia lehetett — magtalan halála révén őreá szállottak, Báthori Istvánnak s két testvérének, Bertalanak és Tamásnak 2000 forintért elzálogosította. De azután „certis et rationalibus causis“, főleg azonban Garai Miklós nádor ítéletévelől meggyőződven, hogy azok jog szerint Nadabi Wayda fia István és Toldy László meg János birtokai, a 2000 forintnyi összegnek a Báthoriak részére való lefizetése mellett visszaadatta őket. 1433-ban a váradi káptalan előtt Toldy László az összegnek reá eső egyharmadát le is fizette a Báthoriaknak.⁵⁰ Nincs több adatunk arra vonatkozólag, hogy mikor történt ez a birtokelvétele a Báthoriak részéről, de a Toldyak jogának kétségtelen érvényességét s a birtokfoglalás törvénytelen voltát jelzi, hogy a hatalmas szomszédok is kénytelenek voltak a birtokokat igazi tulajdonsaikkal visszaadni. A monda hőseinek birtokai a visszaváltás alkalmával Tamás leszármazóihoz jutottak. Ennek unokái, Imre és Potenciana birtokában volt 1485-ben többek között Nagyfalva, Told, Zalánta, Szentmiklós és Báthor.⁵¹ 1508-ban Toldy László unokái, György és László, továbbá Tamás unokája, Ferenc, szintén még itt voltak birtokosok. Ekkor ugyanis panaszt emeltek a király előtt, hogy Turzó Zsigmond váradi püspök Feketebáthor és Csáthfalva határában levő szántóföldjeiket, makkoserdeiket és rétjeiket elfoglalta.⁵²

Körülbelül eddig állapíthatjuk meg teljes határozottsággal Toldi Miklós egyenes leszármazóinak rendjét, amint azt a következő táblázat is feltünteti. (L. II. Függelék.)

Természetes, hogy a XV. század végére már ez a család is annyira szerteágazott, hogy a rendelkezésünkre álló csekély számú oklevél alapján a bennük szereplő Toldyakat egész pontosan összeszedni nem vagyunk képesek. Például Toldy Lukács, György, János, László, Pál, akik Szentmiklóson laktak,⁵³ vagy Nagyfalusi Toldy Lukács fiai János és László

⁵⁰ Dl. 30.169.

⁵¹ Dl. 36.422.

⁵² Dl. 21.858.

⁵³ Dl. 29.639.

(1524-ben)⁵⁴ minden kétséget kizáróan egyenes utódjai a családfán szereplőknek, noha — számunkra ez már nem is fontos — nem teljes határozottsággal feltüntethető módon. Csak szemléltetés céljából említjük meg, hogy 1522-ben egy Báthori Toldy,⁵⁵ 1524-ben pedig Elywed-i Toldy László szerepel.⁵⁶ Bizonyos tekintetben talán nem érdektelen tudnunk, hogy Toldi Miklós egyenes leszármazói éltek a XVI. században és hogy a család nem halt ki. Így ugyanis a családi hagyományok könnyebben származhattak át nemzedékről-nemzedékre s az utódok is hívebben őrizhették meg azokat.

* * *

A Toldi-monda kutatóinak útjából még egy zavaró momentumot óhajtunk elhárítani. Az általánosan elterjedt és elfogadott véleménnyel szemben, hogy Toldi Miklós Bihar megyéből származott, volt egy másik hagyomány is, amely Nógrád megyéből származtatta a monda hősét, Mátyás király korába helyezve életét. Ezt a hagyományt támogatta az a körülmény is, hogy itt Nógrád megyében tényleg volt Tholdy és Nagyfalu nevű falu és élt egy Tholdy-család, amely csak a XVII. században halt ki. Erre a családra vonatkozó ismereteinket Nagy Iván ismeretes alapvető műve,⁵⁷ illetőleg néhány adattal megtoldva, posthumus munkája, „Nógrád vármegye története”⁵⁸ foglalta össze. Mindkettőben a család történetének újabbkori része, a XV. századtól, teljesen hibás, a régi pedig hasonlóképen ingatag alapokon nyugszik. Nagy Iván a családfa töredékét egy táblai perből közölte s aki foglalkozott genealógiával, az tudja, mennyi hitelességet lehet az ilyen bizonyítéknak tulajdonítani. Pozitív adatok hiányában, a család történetének ismerete nélkül, teljes határozottsággal nem lehetett eldönteni, van-e alapja a nógrádi hagyománynak? Nyílt kérdés maradt, hogy Ilosvai művének hatása alatt alakult-e ki itt a nép körében a helynevek egyezése következtében a monda, vagy pedig lehetnek-e mélyebb gyökerei?

A felsővattai Vattay-családnak eddig figyelemre nem méltatott levéltárában⁵⁹ azonban fennmaradtak ezen Tholdy,

⁵⁴ Dl. 26.696.

⁵⁵ Váradelőhegyi konvent. *Justh-család levéltára*.

⁵⁶ Váradai káptalan. U. o.

⁵⁷ Magyarország családai. XI. kötet. 160. skk. 1.

⁵⁸ Nógrád vármegye története az 1544-ik évig. Balassagyarmat, 1907. 114. skk. 1.

⁵⁹ Pomázon, Pest megyében.

családnak régi oklevelei, amelyek oda a Tholdy-család utolsó sarjadéka, Katalin révén, aki még a XVII. század első felében Budai Bornemisza Bolgár Pál felesége volt, jutottak. Az ő leánya, Budai Anna, ugyanis Vattay Pálhoz ment nőül⁶⁰ s így a birtokkal együtt a tulajdonjogot biztosító oklevelek is az új tulajdonos kezébe kerültek. A Tholdy-család oklevelei, úgy, amint azok a XVII. században voltak, hiány nélkül megmaradtak, ha eredetiben már nem is, legalább másolatban, amiről könnyen meggyőződhetünk, ha a legrégibb, 1698-i elenchus adatait összehasonlítjuk a meglévő oklevelekkel.

Lehető teljes részletességgel kell megismernünk e nógrád-megyei Tholdy-család múltját, hogy azután eldönthessük, lehetett-e ennek ivadéka a monda hőse?

Különösen két oklevél figyelemreméltó adatait kell kiemelnünk. Az első a sághi premontrei konvent kiadványa, amely szerint Tholdy Benedek fiai: Domonkos, János és Ivánka, 1295-ben felosztották egymás között eddig közösen élvezett ősi birtokukat, Tholdot és Halápot. Az oklevél középkori pontossággal Domonkos birtokrészét írja körül s mert a másik két testvér birtokát együtt említi, azt kell következtetnünk, hogy csak ő nem volt megalégedve a közös birtoklással, illetőleg talán ő volt kénytelen megválni szűkebb hazájától. Az oklevélnek különösen az a rendelkezése érdemel figyelmet, hogy az egyház ezután is közös marad.⁶¹ Hogy milyen egyház lehetett ez a szóbanforgó, arra nézve a váci káptalan 1358-i oklevele nyújt felvilágosítást.⁶² Nagy Lajos előtt megjelent ugyanis Tholdy Márton mester s a maga és rokonai nevében előterjesztette állítását, hogy ők a Mindszentekről nevezett garábi monostor igazi kegyurai és az említett Garáb birtoka minden joron őket illeti meg. A király a váci káptalant bízta meg az ügy megvizsgálásával. Ennek kiküldöttje a királyi emberrel, Nádasdi Egyeddel, együtt kihallgatta a helyszínen a szomszédokat, nemeseket és jobbágyokat egyaránt s meg-

⁶⁰ A családi levéltárban levő, kétségtelenül hiteles adatok alapján.

⁶¹ „Item ecclesia communis est.“ László sághi prépost ezen 1295-i oklevele csak 1389 május 26-i átiratban maradt fenn. Ennek egyszerű XVIII. századi másolata a Vattay-család levéltárában van, bár egy 1776-ban készült elenchus szavai szerint megvolt az eredeti is „pendenti sigillo Gothico caractere“.

⁶² Eredetije lappang, három XVIII. századi másolata u. o.

állapította, hogy Tholdy Márton előadása megfelel a valóságnak, továbbá, hogy Garáb régtől fogva prépostság volt.⁶³

Nógrád megyében két Garábot is találunk. Mindkettő premontrei prépostság volt, ma már csak nevük van meg. Az egyik, Szent Hubertról címezve, Fülektől északnyugatra,⁶⁴ a másik, amelynek védőszentjét eddig nem ismertük, Szécsény és Pásztó között, Thold falu szomszédságában. Az előrebocsátott adatok alapján kétségtelen, hogy ennek az utóbbi Garábnak volt kegyura a Tholdy-család, még a XIV. század közepén is és neki is kellett letelepíteni ide a premontreieket.

Karácsonyi vetette fel azt a hipotézist, hogy a Rainouart-monda elemei a premontreiek közvetítésével jutottak el hozzánk. A premontreiek első szállóhelye a nógrádmegyei Garáb, melynek szomszédságában ott volt Thold falu s ezt még a XIV. és XV. században a hasonló nevű kismemesi család bírta. „Mily könnyen kerülhetett e család tagjai közül — mondja Karácsonyi — olyan óriási erejű ember, mint a regés Rainouart, akire önkéntelenül reá mondták a premontreiek, hogy ez másik Rainouart! És ezzel megvolt a Rainouart-monda magyar alakja.”⁶⁵ Most, hogy tudjuk, hogy ezen premontreiek első kegyurai éppen a Tholdyak voltak, a mondai elemeknek éppen a Tholdy-család egyik tagjához való kapcsolása igen sokat nyerne valószínűségében. Az már könnyen elfogadható volna, hogy a premontreiek éppen annak a családnak nevééről nevezték el a monda hőstét, amellyel úgyszólván mindennapi érintkezésben voltak, amelytől birtokukat, javadalmaikat stb. kapták.

A garábi monostorra vonatkozó ismereteink révén különben eldönthetjük a Tholdy-család származásának kérdését is. Garábra a premontreieket a lotharingiai Valvoi monostorból 1179 előtt telepítette le Mikodin fehérvári prépost, később győri püspök,⁶⁶ aki a Kökényes-Radnót-nemzetségből származott. Ennek a nemzetségnek Nógrád megye délkeleti szög-

⁶³ Különben közvetve ugyanezt állapíthatjuk meg azon ismert tényből is, hogy midőn 1345-ben Nógrád megye alispánja és szolgabírái Ambrus garábi prépost kérésére eltiltották a szomszédokat a Garáb használatától, a név szerint felsorolt szomszédok közül éppen a Tholdyak, a kegyurak hiányzanak — egész természetesen. *Anjou-kori okmánytár*. IV. k. 495. l.

⁶⁴ *Fuxhoffer-Czinár: Monasteriologia*. Pestini. 1860. 17. skk. l. l.

⁶⁵ *Karácsonyi János: Délszláv eredetű-e a Toldi-monda? Ethnographia*. 1912. évf.

⁶⁶ *Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban*. Nagyvárad. 1915. 71. l. — *Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. Budapest. 1899. I. kötet. 2. kiad. 518. l.

letében voltak ősi birtokai és ezek közé tartozott Garáb és tartozhatott Thold is. Nagyon valószínű, hogy, ha Mikodin nemzetsége területén telepíti le őket, akkor az a család, amely kevéssel utóbb mint a monostor kegyura tűnik fel, csak ebből a nemzetségből származhatott.⁶⁷

A Kökényes-Radnót ősi magyar nemzetség volt, amint azt Karácsonyi kutatásai igazolták. Ez a tény másrészt megerősíti Toldy Ferenc nézetét is, ki a Told nevet ősi magyar névnek tartja. Azonban meg kell állapítanunk, hogy nyelvészeink még nem vették vizsgálat alá e név etymológiáját, „rejtelmének megvilágítása még a jövő feladata”⁶⁸ lévén, még nem vonhatunk le belőle semmiféle következtetést sem.

Az a kérdés, hogy e családnak Miklós nevű tagja valóban élt-e, akár Nagy Lajos, akár Mátyás idejében? A Nagy Ivántól közölt családfán⁶⁹ tényleg szerepel egy Miklós 1381-ben, akinek apja Tamás volt. Ennek életéről azonban eddig hiteles adat még nem emlékezett meg. Az előbb említett 1295-i birtokfelosztó oklevél a sághi konvent 1389-i átíratában maradt csak fenn. Elmondja az átíró oklevél, hogy megjelent a konvent előtt Kéri Tamás fia Miklós (Nicolaus filius Thome de Keer), kérvén az 1295-i pátens-oklevélnek privilégialis formába való átírását. Ismerjük a két oklevéltípus közötti különbséget: az elsőt ideiglenes, átmeneti, az utóbbit pedig végleges intézkedés megörökítésénél alkalmazták.⁷⁰ A dolog természetéből következik, hogy a Tholdyak birtokáról való megegyezés végleges érvényre emelése csak az osztozkodó felek egyikének egyenes leszármazóitól indulhatott ki. Tényleg Kérben a későbbi időben is a Tholdyakat találjuk mint

⁶⁷ L. a nemzetség történetét *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. II. kötet. Budapest. 1901. 336–42. l. — Értékes kiegészítések jelentek meg a nemzetség dobozkai ágának s magának a garábi monostornak történetéhez is a „Fejérpataky-emlékkönyvben”. (Budapest. 1917.) *Eckhart Ferenc*: Néhány kiadatlan Árpád-kori oklevél (75. skk. l.) és *Madzsar Imre*: A Kaplony-nemzetség és a Vetési-család történetéhez. (284. skk. l.)

⁶⁸ *Bán Aladár*: A Toldi-monda alaprétege. Ethnographia. 1917. évf. 30. l.

⁶⁹ *Id. m.* XI. kötet. 161. l.

⁷⁰ Ha például a király valamilyen adományt tett, akkor az erről szóló oklevelet pátens alakban bocsátotta ki s most az adományozott feladata volt a hiteleshely emberével beiktatni magát a birtokba. Ha az adományozás nem sértette meg más jogát, ha nem volt ellenmondó s erről a hiteleshely jelentést tett a királynak, csak akkor történhetett meg a végleges intézkedés, a privilégium kiállítás.

birtokosokat⁷¹ és a család egyik ága a XVI. század elején nagykéri Tholdynak is nevezte magát.⁷² Kéri Tamás és fia Miklós tehát tulajdonképen Tholdy-ivadékok és csak azzal az egyáltalán nem szokatlan jelenséggel állunk szemben, hogy a családok magukat birtokukról nevezvén el, ilyen módon két nevük is lehetett, vagy új nevet is vehettek fel.⁷³ Bizonyára házasságkötés révén jutott a Tholdyak birtokába Kér. A Nagy Ivánnál feltüntetett leszármazási töredék szerint János, a birtokfelosztó testvérek egyike, Kéri Tomb unokáját vette nőül, ennek fia volt Tamás, unokája pedig Miklós. Tekintetbe véve azonban, hogy a többször említett 1295-i oklevél Domonkos birtokát írja körül, azt határozza meg, ellenben a másik két testvérét mint szét nem választottat tünteti fel, sokkal valószínűbb, hogy Domonkos származott el Kérbe és az ősi birtokról való eltávozása tette éppen szükségessé a felosztást is.

Ennek a Tholdy Miklósnak életkora nem egyezik meg teljesen a biharmegyei Toldi Miklós korával, mert körülbelül két évtizeddel túlélte még őt. A róla fennmaradt oklevelekben hiába keresünk olyan emlékezést, amely az ő és a monda hőse személyének azonosságát bizonyítaná vagy bármily kapcsolatra is volna vele hozható. Ezek az adatok semmiben sem különböznek az oklevelek százaiiban megszokott módon előző-jövő jogi esetek emlékeitől. Például 1398-ban a sághi konvent előtt Nagykeri Lukács özvegye, Skolasztika, elismerte, hogy Miklós kifizette neki a férjének Dednek nevű birtokából őt megillető részt.⁷⁴ 1409-ben Zsigmond király Nagykeri Miklóst és fiát, Jánost, továbbá Geréb Pető fiát, Miklóst, abban a kiváltságban részesítette, hogy mint más nemes és birtokos földesurak, ők is a szolgálatukba állott szabad származásúak, de birtoktalan szolgálók felett többi jobbágyaik módjára maguk ítéljenek, bizonyos súlyos bűnügyeket kivéve.⁷⁵

Mindezekből világosan kitűnik, hogy a nógrádmegyei Tholdy-családnak élt ugyan egy Miklós nevű tagja a XIV. század végén, de ez már csak azért sem lehet Ilosvai krónikájának hőse, mert nem is nevezte önmagát Toldinak, hanem Nagykerinek. Bizonyos tehát, hogy a Toldi Miklósról ok-

⁷¹ Hédervári Lőrinc 1471-i oklevele. Eredetije a Vattay-család levéltárában.

⁷² L. alább az 1520-i oklevelet.

⁷³ Például hogy éppen a Tholdyagnál maradjunk, a biharmegyei család egyik tagja, László, új birtokáról Szakállynak nevezte magát. *Kath. Szemle.* 1899. évf. 754. l.

⁷⁴ Eredetije a Nemzeti Múzeum levéltárában. Törzssanyag. (Nagy Iván gyűjteményéből.)

⁷⁵ Eredetije u. o.

levelekben fennmaradt adatok nem vonatkozhatnak a nógrádmegyei Tholdy Miklósrá, hanem csak a biharmegyeire. Határozottan téved Wertner, midőn a pozsonyi alispánságot mindenképen a nógrádi Miklós részére akarja vindikálni. Ennek feltevésére nincs is szükség. Középkori közigazgatásunk szervezete egyébként is — amint Holub tanulmánya⁷⁶ alapján ma már világosan látjuk — lehetővé és érthetővé teszi, hogy egy bihari család tagja messze elkerülhetett és az ország másik felében lehetett alispán.

Arra vonatkozólag, hogy Mátyás király idejében élehetett-e a nógrádmegyei Tholdy-családnak Miklós nevű tagja, két oklevél adatai nyújtanak felvilágosítást. 1503 március 24-én Szentgyörgyi Péter országbíró előtt a Tholdy-család néhány tagja megjelenve, a következő megállapodásra lépett: Néhai Tholdy Benedek fiai, János és Mihály, az előbbi fiának, Miklósnak nevében is a nógrádmegyei Kishaláp nevű birtokukban levő négy jobbágytelküket minden tartozandóságukkal néhai Tholdy László fiainak, Tamásnak és Andrásnak elzálogosítják negyven aranyforintért.⁷⁷ A másik oklevél, amelyben a család György nevű tagjáról történik említés, II. Ulászló 1508 január 26-án Budán kelt adománylevele, amelyben Bucsa (Bwcha) Illésnek, a királyi kancellária jegyzőjének és Tholdy Tamásnak, királyi aulicusnak, adományozza a ius regiumot, királyi jogot Tholdy Mihály és János, valamint ennek fia Miklós, továbbá néhai Tholdy György fiai László, Ferenc és Péter Thold, Kishaláp és Nagyker nógrádmegyei falvakban levő birtokrészeiben, más jogának megsértése nélkül.⁷⁸ 1520-ban, mint Nógrád megye alispánjának okleveléből tudjuk, Nagykeri Tholdy Miklós (Nicolaus Tholdy de Nagykeer) pereskedett Tholdy Tamással (Thomas de Thold) egy Tholdon lakó Szentivány Lőrinc nevű jobbágy miatt, kit Miklós elzálogosított testvére, Mihály özvegyének, Margitnak.⁷⁹

Elemezzük a fenti oklevelek adatait. 1508-ban György már néhai, ugyanakkor fiai is szerepelnek, tehát élhetett Mátyás uralkodása alatt.⁸⁰ 1503-ban Tholdy János fia, Miklós nevében is intézkedik, tehát szinte a lehetetlenséggel határos,

⁷⁶ A főispán és alispán viszonyának jogi természete. Különlenyomat a „Fejérpataky-émlékkönyv“-ből.

⁷⁷ Szentgyörgyi Péter országbíró oklevelének eredetije papíron, töredezett viaszpecséttel, a Vattay-család levéltárában.

⁷⁸ II. Ulászló oklevelének eredetije, papíron, u. o.

⁷⁹ Rongált eredetije, amelyen a napi dátum kiszakadt, u. o.

⁸⁰ 1466-ban csakugyan szerepel is éppen a sághi konvent garábi birtoka miatti perben „Georgius filius Johannis de eadem Thold“, Dl. 16.404, 1465-ben pedig Garáb birtok határjárásánál Dl. 16.219.

hogy ez a Miklós jelentős szerepet játszhatott volna Mátyás alatt. Sőt valószínűnek kell tartanunk, hogy az 1520-ban pereskedő Miklóssal azonos. Igaz, hogy itt mint Nicolaus Tholdy de Nagykeer-t, viszont előbb mint Nicolaus de Thold-ot említi oklevelünk, ámde hogy ez a változás, az elnevezés a birtokról történvén, nem lehet döntő argumentum véleményünk ellen, azt igazolja az a tény is, hogy testvére, Mihály, már ismét Michael de Thold. Ez a Miklós, mint neve elárulja, Nagykéren volt birtokos, de ugyanott volt birtoka néhai Tholdy Györgynek is. Habár nem is voltak testvérek, de bizonyára szorosabb rokoni kötelék fűzte őket egymáshoz s ennyiben a nógrádmegyei hagyománynak előnye is volna a monda hősét Bihar megyéből származtató tradícióval szemben, de viszont nincs olyan adatunk, amely döntő bizonyossággal szólna Tholdy Miklósnak Mátyás korabelisége mellett. Lehet, hogy a nógrádi Toldi-monda kialakulására befolyással volt Györgynek és Miklósnak egy helyen, jórészt egy időben való szereplése is, de viszont túlzott jelentőséget még sem szabad ezen adatoknak tulajdonítanunk. A családnak Mátyás alatt legtöbbet szereplő tagja László volt. Okleveleink⁸¹ leggyakrabban róla emlékeznek meg, ellenben mellőzik Miklóst, ami nem történhetett volna meg, ha valóban oly rendkívüli egyéniség lett volna. A család főtörzsének tagjai kedvelik a László nevet, holott a biharmegyei Tholdy-család tagjai között, amint már Szilády is kiemelte, a Miklós név előfordulása igen gyakori.⁸² Nem tartjuk valószínűnek, hogy olyan

⁸¹ Felsoroljuk — mellőzve a Vattay-család levéltárában levő Tholdy-okleveleket — a még kezünkbe jutottakat is, hogy a család története jövendő megírójának munkáját megkönnyítsük. Mindezek az oklevelek azonban egyetlenegyszer sem emlékeznek meg sem Miklósról, sem Györgyről, ami szintén végső megállapításunkat igazolja. 1456: Dl. 28.990. — 1464: Sági konvent: Balassa-család levéltára. Nemzeti Múzeum. — 1475. Mátyás király: u. o. — 1476: Dl. 17.841. — 1488: Dl. 19.415, Dl. 19.416. — 1493: Dl. 20.081. — 1509: Dl. 21.923. — 1511. Budai káptalan: Nemzeti Múzeum lvt. Törzsanyag. — 1517: Dl. 22.866, 22.868. — Mindezek negatív bizonyítékok ugyan, de számunknál fogva is döntők.

⁸² A nógrádi Tholdy-család főágának ezen kori leszármazása a következő:

Imre
┌───────────┐
│ Mihály 1421 │
└───────────┘
│ László 1471 │
└───────────┘
┌───────────┐
│ Tamás 1503, András 1503 │
└───────────┘
László, Imre, András, Ferenc

jelentős okiratot sikerülne még valahol találni, amely a fentebbiekről vont következtetésünk helyességét megingatná. Így lezártnak tekinthetjük a kérdés azon részét, hogy a Toldi-monda hőse Mátyás idejében élő, jelentékeny szerepet játszó egyéniség lett volna.

A nógrádmegyei Toldi-monda tehát minden valószínűség szerint Ilosvai vagy a XVIII. századi írók (mint Bél, Dugonics) munkáinak hatása alatt fejlődött ki. Ennek a folyamatnak pontos megállapítása azonban már az irodalomtörténet feladata. A történetíró csak azt a negativumot tudja meg rögzíteni, hogy a nógrádi mondának nem lehet történeti alapja. Csak egy esetben volna figyelemreméltó a nógrádi hagyomány, ha tudniillik következő hipotézisünket, amelynek problematikus voltáról mi magunk vagyunk a legnagyobb mértékben meggyőződve, a későbbi kutatások igazolnák.

* * *

Megállapítottuk fentebb, hogy a nógrádmegyei Tholdy-család az ősmagyar Kökényes-Radnót-nemzetségből származik. Ennek a nemzetségnek pedig már a XIII. században igen nagy kiterjedésű birtokai voltak Erdélyben Kolozs, Szilágy, Szolnok-Doboka megyében, szinte Bihar megye társzomszédságában.⁸³ Ne csodálkozzunk azon, hogy egy nógrádi nemzetség olyan messze vidékre elkerült, hiszen a történelmi kutatás ma már bebizonyította, hogy a híres Kaplyon-nemzetség, amelyből a gróf Károlyi-család is származik, a Dunántúlról került a Szamos mellé.⁸⁴ Így az sem lehetetlen, hogy a Kökényes-Radnót-nemzetség egyik ága a szomszédos Biharban is szerzett birtokot, ott megtelepedett s megalapítója lett a biharmegyei Tholdy-családnak. Számtalan példát lehetne felemlítenünk arra, hogy az egyes nemzetségek, családok, tagjai is mennyire szétszóródhattak; maga a Tholdy-család is a XIV. században például Zaránd megyében is birtokos volt. Tholdy Miklósnak és fiának, Györgynek, Szatmár és Szilágy megyében is voltak birtokai. Eddig nem tudtuk, hogy a nógrádmegyei Tholdy-család mely nemzetségből származott, hátha a biharmegyeinek származását is csak még nem tudjuk? A sajtóságos Thold, Tholdy név két, egymástól annyira távol eső helyen való előfordulása sem magyarázható meg más képen. Ne felejtsük el, hogy Ilosvai Péter Szolnok-Doboka

⁸³ L. a nemzetség történetét *Karácsonyi* i. m. II. k. 338—42. l.

⁸⁴ Viszont az igazságnak tartozunk azzal a megállapítással, hogy Hóman Bálint és Eble Gábor, Karácsonyival szemben, a krónikának ad igazat.

megyében született, Szatmár és Szilágy megyében tartózkodott,⁸⁵ ugyanott, ahol a Kökényes—Radnót-nemzetség birtokai voltak s ahol hallhatta a Toldi-mondát.

Kiemeltük tárgyalásunk elején a garábi monostor alapítását. Nehezen volna feltehető, hogy az a nemzetség, amely a premontrei rendet meghonosította, később más birtokain is nem alapított volna számukra monastorokat, hiszen egy-egy nemzetség középpontja saját külön monostora volt. Mindenestre sajátságos, hogy éppen Bihar megyében találunk számos premontrei kolostort és nem lehetetlen, hogy ezek, valamilyen eredetűnek ismert, monostor alapítására döntő befolyása lehetett a Kökényes-Radnót-nemzetségnek. Sajnos, a premontrei rend története még szerfölött homályos s lehetetlen a biztos tájékozódás.⁸⁶ De figyelembe véve, hogy — igaz, már a XVIII. században — a garábi prépostságot a nagyváradit a rendházhoz kapcsolták,⁸⁷ talán arra is gondolhatunk, hogy a két prépostság között alapítása révén szorosabb viszony lehetett már előbb is és a tradíció alapján rendelkeztek ilyen módon, ha öntudatlanul is. Mert különben felvethetnők a kérdés: miért éppen ehhez kapcsolták és nem más, közelebb fekvőhöz?

Ha valónak bizonyulna az a hipotézisünk, hogy a bihari megyei Toldy-család is a Kökényes-Radnót-nemzetségből származik, a két Tholdy-család rokoneredetének megállapítása s egészen új és érthető világításban tárná fel a Toldi-monda két helyen való előfordulását, kialakulását; esetleg a premontrei közvetítést, a franciából való átvétel jogosultságát is eldönthetnők, vagy legalább is nagymértékben közelebb jutnánk a kérdés összekuszált szálainak kibogozásához. Ezen cél elérésére szükség volna történeti irodalmunkban eddig fel nem vetett következő kérdés eldöntésére: a bihari megyei Tholdy-család milyen eredetű, melyik magyar nemzetségből származik s az ugyanezen megyében levő premontrei monastorok hogyan keletkeztek? Az elsőre s talán részben a másodikra is a feleletet a gróf Horváth-Tholdy-család levéltárára adhatja meg, amelyre, valamint a herceg Esterházy-családra is, amelyekben a Tholdy-családra vonatkozó oklevelek lehetnek, már Karácsonyi felhívta a figyelmet,⁸⁸ de hogy történetek-e lépések az adatok felkutatására, annak semmi nyomára sincs.

⁸⁵ *Karácsonyi* i. m. *Katholikus Szemle*. 1899. (XIII. évf.) 759. 11.

⁸⁶ *Bunyitay V.*: A váradit püspökség története. II. kötet.

⁸⁷ *Fuxhoffer-Czinár* i. m. 18. 1.

⁸⁸ *Katholikus Szemle*. 1899. évf. 757. 1.

Függelék.

I.

Sternberg Péter levele Pernstain-i Lestár kezeseihez: Perényi Miklóshoz, *Toldi Miklóshoz*, Rozgonyi Simonhoz, Szemesi Jánoshoz és Hrussói Lászlóhoz. Wessele, 1388 június hó 22. (*Orsz. Ltár: Dipl. 7414. sz.*)

Nobilibus dominis et honestis viris Nicolao de Peryn, Nicolao de Told, Simoni de Rosgon, Iohanni de Semes et Ladislo (!) filio Petri de Hurusso, ceterisque fideiussoribus Lewstachii de Pernstain, suis amicis dilectis Petrus dictus de Sternberg, obsequium paratum servitutis. Amici dilecti. Sicut memoramini, quod inter Civitatem Novam et Galaucz, sive Beczkow in regno Vngarie pro Lewstachio propter verba quedam, quibus michi obviavit, michi fideiussistis pro decem milibus florenorum, sicut de talibus contractibus verborum in curia illustris ducis Austrie deberemus peraudiri. Ita dilecti amici noveritis, quod ipse Lewstachius terminum primum, quem solus michi signaverat, videlicet duabus septimonis proximis post festum Sancti Georgii continuis de sui negligencia michi in preiudicium observare non curavit, qui per ipsum michi terminus deperiit, nam pro illo duci nunquam supplicavit. Ex eo michi videtur amici dilecti, quod predictum vadium in vobis obtinui ipso facto, quod iam in isto termino secundo per ducem dato in curia sua debui edocere contra eum. Sed quia terminus ille michi prolanguatur (!) et nescio quare, ideo dilecti amici, pro tunc alio modo vos monere desisto, sed peto diligenter, quod ipsum Lewstachium ad hoc teneatis fideliter inducentes, quod dicto duci pro curia et termino vobis dandis instaret supplicando adimplens, quod promisit, nam ego de novo tertia vice meos premitens nuncios gracie ducis pro termino nobis daturato supplicavi, quod eciam ipse Lewstach (!) idem faciat, statim eundem adhoc inducat. Si autem hoc facere nollet, tunc hortamini ipsum, quod mecum subfideli amicicia in Wyenna die certo conveniret et inbrevi et dum conveniemus, tunc ipse michi et ego sibi ponat fideiussoriam cautionem, quod in pace sub veris xpianis treugis, ambo simul ad presenciam dicti ducis accedemus, ubicunque illum possemus invenire, quod nos audiret, ibidem quidquid uni de alio noceret, edicturi, nam de iure Lewstach debet facere. Ex quo curiam ducis michi deputavit et ostendit. Si vero nullum illorum faciet inbrevi, tunc amici, quamvis propter vos invi-

tus, sed propter Lewstachium me vos seriose monere oportet, confidens vobis, quod illum ulterius moneretis, timeo namque, quod pro ipso vadium in vobis tunc repetam de vobis et precipue de ipso, cauta loquiturus, nisi amicitiam, fidem et honorem habueritis, tunc michi implebitis aut mecum ad audienciam proborum, quod peraudiantur, devenire non parceris, propter moniciones et verba seriosa, nam que loquor, verba loquar veritatis. Si promissa vestra contra me vana forent, ad premissa vestram michi citam daturi insinuum. Scriptum Wessele de anno domini M^o CCC^o LXXXVIII° die sanctorum decem milia martirum, sub proprio sigillo meo.

Kívül: Nicolao de Peryn, Nicolao de Told, Simoni de Rosgon, Iohanni de Semes, Ladislao filio Petri etc.

II.

A Toldyak családfája.

		Miklós	
		György 1387 f. Julianna	János 1387, 1433
László 1422, 1433 † 1459 előtt f. 1. Potenciana 1421 2. Katalin 1461		Miklós f. Nadabi Erzsébet később Neczpáli Balázs felesége	Miklós † 1466 előtt f. Nadabi Katalin, később Lély László felesége
Tamás 1459, 1466, 1473 f. 1. Anna 1465 2. Justina 1485		László 1459, 1466, 1473	Erzsébet, György, László, Ferenc
Imre 1485	Potenciana 1485	György, László 1508 1508	
Ferenc 1508.			

Dr. Mályusz Elemér.